

Amaç Dışı Arazi Kullanımının Çevre ve Kalkınma Üzerine Etkileri: Çorum İli Toprak Sanayi İşletmeleri Örneği

Effects of agricultural land use for non-agricultural purpose on environment and development: Cases of soil industrial enterprises in Çorum central district

Mehmet KILIÇ*

Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Ankara

Özet: Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı tarım sektörünün uzun yıllardır devam eden yapısal sorunlarından birini oluşturmaktadır. Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımının önlenmesi konusunda 1982 Anayasasında özel düzenlemeler yer almakla birlikte 1989 yılından 2005 yılına kadar farklı tarihlerde kabul edilen yönetmelikler bu sorunun çözümünde yetersiz kalmıştır. Bu sorunun Yönetmeliklerle çözülmesinin mümkün olmadığını anlaşılması ve özellikle AB'ne uyum sürecinin etkisiyle 2005 yılında 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanım Kanunu kabul edilmiştir. Hukuki düzenlemelerin yetersizliği, idari yapıdan kaynaklanan sorunlar, denetim-kontrol eksikliği ve sosyo-ekonomik şartlar tarım arazilerinin farklı şekillerde amaç dışı kullanılmasına neden olmaktadır. Amaç dışı arazi kullanım şekillerinden birisini oluşturan tarım arazilerinin kiremit-tuğla fabrikaları tarafından hammadde ihtiyacı için kullanılması, kiremit-tuğla üretim bölgesi haline gelmiş olan Çorum ilinde daha yoğun bir görünüm sergilemektedir. Bu çalışmada, öncelikle konunun teorik temelleri ele alınmış, daha sonra fabrika sahipleri ve arazisini fabrikalara veren arazi malikleri ile gerçekleştirilen anket uygulamasından elde edilen verilerle amaç dışı arazi kullanımını sebepleri ve etkileri araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Amaç dışı arazi kullanımı, kiremit-tuğla fabrikaları, çevresel etkiler, Çorum ili.

Abstract: Agricultural land use for non-agricultural purposes for many years in the agricultural sector constitutes one of the ongoing structural problems. Agricultural land use in the prevention of the misuse of the Constitution of 1982 to participate in special arrangements with the regulations adopted on different dates in 1989 until 2005 was insufficient to solve this problem. Regulatory solving this problem is not possible to understand and influence the process of harmonization with the EU in 2005, especially the Soil Conservation and Land Use Law No. 5403 was adopted. Lack of legal regulations, administrative structure, arising from the problems, lack of supervision, control and socio-economic conditions leads to the use of agricultural land in different ways misused. Objective one of the forms of land use by non-agricultural land use to the need for raw materials by the brick-tile factories, brick-tile manufacturing region shows a view has become more intense in the province of Çorum. In this study, the theoretical foundations of the subject is discussed first, then the factories, factory owners and land owners with land that the misuse of the data obtained from the application of the survey and investigated the reasons for the use of land.

Keywords: Misuse of land, tile-brick factories, environmental impacts, the province of Çorum

1. Giriş

Ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi başta arazi varlığı olmak üzere bütün doğal kaynakların amaçlarına uygun ve planlı bir şekilde kullanılmasına bağlıdır. Ekonomisi büyük ölçüde tarımsal üretime dayanan ülkelerde, doğal kaynaklar ve özellikle arazi varlığı en önemli üretim faktörünü oluşturduğundan bunun amaçlarına uygun, planlı ve verimli bir şekilde kullanılarak amaç dışı kullanımlara karşı korunması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu zorunluluğun ihmal edilerek, doğal kaynakların plansız ve bilinçsiz bir şekilde kullanılması, ekonomik ve sosyal sorunlarla birlikte özellikle tüm ekosistemi tehdit eden çevre sorunlarına neden olmaktadır.

Miktar bakımından sınırlı olan toprağın binlerce yılda oluştuğu, ıslah çalışmalarının ekonomik yönden oldukça masraflı olduğu ve ayrıca toprak oluşumunu hızlandırmanın veya miktarını artırmanın da teknik yönden mümkün olmadığı düşünülürse, arazi kaybına neden olan faaliyetlerin mutlaka önlenmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Arazi kaybına yol açan sebeplerin önlenmesinde

* İletişim Yazarı, M. Kılıç, e-posta: kilic@agri.ankara.edu.tr

kullanılan araçların başında ise, “*arazi kaynaklarının değişik kullanım alanlarına göre dengeli bir şekilde dağılımını sağlayacak planların yapılması ve bu planlar doğrultusunda amaçlarına en uygun şekilde kullanılması*” gelmektedir.

Arazi kaynaklarının kullanımını planlamak, amaç dışı kullanım nedeniyle ortaya çıkan kayıpları önlemek ve bu şekilde arazinin korunmasını sağlamak amacıyla değişik ülkelerde farklı hukuki düzenlemeler kabul edilmiştir. Bu hukuki düzenlemelerde, genel anlamda bütün arazi kaynaklarının korunması yanında, özellikle tarım arazileri için ayrıntılı hükümlere yer verildiği görülmektedir. Başka bir ifade ile tarım arazilerinin doğal kaynaklar içerisinde öncelikli olarak korunması gereken kaynaklar olduğu kabul edilmektedir. Arazi kaynaklarını korumak amacıyla kabul edilen bu düzenlemelerde araziler değişik sınıflara ayrılmakta ve tarıma için elverişli arazilerin tarım dışı amaçlara tahsisi ya sınırlandırılmakta ya da tamamen yasaklanmaktadır.

Tarım arazilerinin korunması ihtiyacı, esas itibarıyla 1950’li yıllardan itibaren artan sanayileşme ve kentleşme ile birlikte, tarım alanlarının yoğun bir şekilde tarımsal faaliyetler dışındaki diğer faaliyetler için kullanılmasıyla başlamıştır. Tarım arazilerinin plansız ve bilinçsiz bir şekilde kullanılması, bu alanların tarım dışı amaçlara ayrılarak yok edilmesi sonucunu doğurmuştur.

Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı farklı şekillerde ortaya çıkmakla birlikte, esas itibarıyla iki amaç dışı kullanım şekli olduğu söylenebilir. Birinci şekilde, araziler tarımsal faaliyetler dışındaki amaçlara tahsis edilmekte ve amaç dışı faaliyetler doğrudan tarım arazileri üzerinde gerçekleştirilmektedir. Sanayi, kentleşme, yol ve baraj yapımı gibi yatırım faaliyetleri doğrudan tarım alanları üzerinde gerçekleştiğinden, fiziki olarak arazi varlığı yok edilmemektedir. Ancak, bu arazilerin geri dönüşümü çok zor şartlarda gerçekleştirilmekte veya geri dönüşüm imkânı tamamen ortadan kalkmaktadır.

İkinci şekil ise tarım arazilerinin toprağa dayalı sanayi işletmeleri tarafından hammadde ihtiyacı için kullanılması ile ortaya çıkmaktadır. Özellikle kiremit-tuğla sanayinin hammaddesini oluşturan toprağın sağlanmasında, üretim için daha elverişli olan tarım arazileri kullanılmaktadırlar. Bu yolla tarım arazileri fiziki olarak yok edildiğinden, artık bunların geri dönüşümü de mümkün olmamaktadır. Tarım arazilerinin toprak sanayi işletmeleri tarafından hammadde ihtiyacı için kullanılması yapı malzemeleri kullanım alışkanlıkları ile doğrudan ilgilidir. Gerçekten de, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, kolay ve ucuz olarak üretilen yapı malzemelerinin başında kiremit ve tuğla gelmektedir. Kiremit ve tuğla fabrikaları ise daha kolay, daha ucuz ve seri üretim için daha uygun olduğundan hammadde için tarım arazisi toprağının tercih etmektedirler. Çünkü alüvyonlu topraklardan oluşan verimli tarım arazileri üretim maliyetlerini daha da düşürmektedir. Tarıma uygun olmayan araziler ise, bu fabrikaların yetersiz teknoloji kullanmaları nedeniyle daha fazla maliyet gerektirdiğinden hammadde için tercih edilmemektedir.

Türkiye’de kiremit-tuğla sanayinin yaygın olduğu bölgelerde hammadde ihtiyacının karşılanması için tarım arazilerinin kullanılması olgusu, toplam kiremit ve tuğla üretiminde yaklaşık % 44 orana sahip (Anonim, 2008) Çorum ilinde daha yoğun bir görünüm sergilemektedir. 1970’li yıllarda kurulmaya başlayan kiremit-tuğla sanayinin zaman içinde gelişerek yaygınlaşması, Çorum iline kiremit-tuğla üretim bölgesi niteliği kazandırmıştır (Şahin, 2001). İlin coğrafi konumunun ulaşım ve pazarlamaya uygun olması, ucuz işgücü sağlanabilmesi ve hammadde ihtiyacının karşılanmasındaki kolaylıklar kiremit-tuğla sanayinin gelişmesini hızlandırmıştır. Kiremit-tuğla sanayinin gelişmesi, il ekonomisini güçlendirmekle birlikte, bu işletmelerin hammadde ihtiyaçlarını karşılamak üzere tarım arazilerine yönelmeleri büyük miktarlara ulaşan tarım arazilerinin kaybı sonucunu doğurmuştur. Yıllık ortalama üretim kapasitesinin 437.000.000 adet/yıl olduğu (Anonim, 2008) Çorum ilinde faaliyet gösteren 32 adet kiremit-tuğla fabrikası, hammadde ihtiyaçlarını çok düşük maliyetlerle il merkezi çevresinde yer alan ve tamamına yakını 1. sınıf tarım arazisinden oluşan alanlardan karşılamaktadır. Çorum ilinde kiremit-tuğla üretimi için kullanılan tarım arazilerinin miktarı konusunda herhangi bir resmi kayıt veya istatistikî bilgi bulunmamaktadır. Ancak, gerek üretime ilişkin istatistikî verilerden gerekse teknik bilgilerden yararlanılarak kiremit-tuğla üretimi için kullanılan tarım arazisi miktarı konusunda yaklaşık bir değere ulaşmak mümkündür. Her bir tuğla-

kiremit için ortalama 5,5 kg. hammadde gerektiğinden yıllık ortalama 437.000.000 adet/yıl üretim kapasitesi için yaklaşık 2.403.500 ton hammadde kullanılması gerekmektedir. Bu ise ortalama 4 m. derinliğinde 200 dekarlık bir arazi miktarı anlamına gelmektedir. Hammadde içindeki diğer katkı maddeleri göz ardı edildiğinde, yaklaşık bir değerlendirme ile her yıl Çorum ilinde tuğla kiremit üretimi için 200 dekarlık tarım arazisi geri dönüşümü mümkün olmayacak şekilde yok edilmektedir. Bu durum sürdürülebilir doğal kaynak yönetimi, çölleşmeyle mücadele, iklim, peyzaj, doğal yapının korunması, biyolojik çeşitlilik ve arazi bozulması ve tarım kesimine verdiği diğer zararlar bakımından olumsuz etkiler yaratmaktadır. Kiremit-tuğla üretim bölgesi haline gelen Çorum ilinde, fabrikaların ucuz ve kolay hammadde sağlamak üzere tarım arazilerine yönelmeleri nedeniyle, tarım arazileri toprağının ortalama 2 m. ile 8 m. arasında değişen derinliklerde alındığı görülmektedir. Özellikle il merkezinin verimli tarım arazilerinin bulunduğu güney batı kısmında yoğun bir arazi kaybı ve dolayısıyla tam anlamıyla bir arazi bozulması yaşanmaktadır. Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımının ulaşılmış olduğu boyutları gösteren somut bir örnek olan bu bölgede tarımsal üretimin olumsuz yönde etkilendiği görülmektedir.

2. Materyal ve Yöntem

Amaç dışı arazi kullanımının çevre ve kalkınma üzerindeki etkilerini incelemeyi hedefleyen bu araştırma, 1970–2003 yılları arasında yoğun bir arazi kaybının yaşandığı Çorum ilindeki mevcut durumu ele almaktadır. Araştırmada tarım arazilerinin hammadde ihtiyacı için toprak sanayii işletmeleri tarafından kullanılmasının hukuki ve sosyo-ekonomik boyutları incelenmiş; bu durumun çevre ve kalkınma üzerine etkileri araştırılmıştır. Kiremit-tuğla üretim bölgesi niteliği kazanmış olan Çorum ilinin tamamı değerlendirilmiş ve kiremit-tuğla üretiminin yoğun olarak gerçekleştirildiği Çorum merkez ilçesi araştırma alanı olarak seçilmiştir. Çorum'un diğer ilçeleri olan Osmaniye, Alaca ve İskilip'te de, kiremit tuğla fabrikaları bulunmakla birlikte, bunlar gerek üretim kapasitesi, gerekse sayı bakımından oldukça az olduğundan araştırma kapsamına alınmamıştır. Araştırma bulgularına temel oluşturan verilerin elde edildiği anket çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Tarım arazilerini kiremit-tuğla fabrikalarına veren arazi malikleri birinci gruba, toprağı fabrikalara verilen arazilere sınır veya komşu olan arazi malikleri ikinci gruba oluşturmuştur. Tarım arazilerini hammadde ihtiyacı için kullanan kiremit-tuğla fabrikaları ise üçüncü grupta ele alınmıştır. Amaç dışı arazi kullanımının hukuki ve sosyo-ekonomik boyutları incelenirken, özellikle kamu idarelerinin yetki ve sorumluluklarının belirlenmesi büyük önem taşımaktadır.

3. Kuramsal Çerçeve

3.1. Tarım Arazisi Kavramı

Tarım arazilerinin amaç dışı kullanılması veya daha geniş bir kavram olarak tarım arazilerinin korunması konusu öncelikle "**tarım arazisi**" kavramının kapsam ve sınırlarının kesin olarak belirlenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu kavramın kapsamı, tarım arazilerinin korunması ve amaç dışı kullanımının önlenmesi için alınacak tedbirlerin belirlenmesinde en önemli görevi üstlenmektedir. Tarım arazisi kavramı konuyla ilgili mevzuatta farklı şekillerde ifade edildiğinden kesin bir kavram birliğinden bahsetmek mümkün değildir. Gerçekten de bazı hukuki düzenlemelerde, arazinin kullanım amacı esas alınarak genel bir tarım arazisi tanımı yapılırken, diğer bazı düzenlemelerde tarım arazileri farklı sınıflandırmalara tabi tutularak bu sınıfların tanımlanmış olduğu görülmektedir. 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kültür arazisi, tarla arazisi, bağ-bahçe arazisi, ağaçlık arazi, çayır-mera arazisi gibi kavramları ayrı ayrı tanımlamış, genel bir tarım arazisi tanımı yapmamıştır. 3083 Sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu tarım arazisi kavramını, arazinin kullanım şekline hareketle tanımlamaktadır. Buna göre, bir alanın tarım arazisi sayılabilmesi için öncelikle orman sınırları dışında kalan bir alan olması gerekmektedir. Ayrıca bir alanın tarım arazisi sayılabilmesi için, tarımsal üretim yapılan bir alan olması veya çayır, mera, yaylak, kışlak olarak tahsis edilmesi ya da imar, ihya ve ıslah edilerek tarımsal üretime açılacak yer olması gerekmektedir. O halde, üzerinde tarımsal üretim yapılan veya mera, yaylak, kışlak olarak özgülünen

alanların dışında kalmakla birlikte imar, ihya ve ıslah edilerek tarımsal üretime açılacak alanlar da tarım arazisi sayılmaktadır.

1989 yılında kabul edilen Tarım Alanlarının Tarım Dışı Gaye İle Kullanılmasına Dair Yönetmelik, arazinin kullanım şeklini esas alarak; “orman sınırları dışında kalan ve üzerinde kültür bitkileri yetiştirilen veya çayır, mera, yaylak ya da kışlak olarak kullanılan I., II., III., IV., V., VI ve VII sınıf araziler tarım arazileridir” şeklinde bir tanımlama yapmıştır. Yönetmelikte, o güne kadar hiçbir hukuki düzenlemede yer almayan, “toprak işlemeli tarıma elverişli araziler”, “toprak işlemeli tarıma elverişsiz araziler”, “tarıma elverişsiz araziler”, “sulu tarım arazisi” ve “yağışa bağlı tarım arazisi” gibi yeni sınıflamalar kabul edilmiştir. Ayrıca bu Yönetmelikle ilk defa tarım arazileri 8 sınıfa ayrılmıştır. Tarım arazileri için kabul edilen bu sınıflama sistemi yaklaşık 10 yıllık bir uygulamadan sonra 2003 yılında kabul edilen Tarım Arazilerinin Korunması ve Kullanılmasına Dair Yönetmelik ile uygulamadan kaldırılmıştır. 1989 yılında kabul edilen Yönetmeliği yürürlükten kaldıran ve 2001 yılında kabul edilen Yönetmelik; önceki tanımlara benzer ifadeler kullanarak çayır, mera, yaylak, otlak, kışlak, zeytinlik ve orman sınırları dışında kalan, I., II., III., IV., V., VI. ve VII. sınıf arazileri tarım arazisi olarak kabul etmiş, bunun dışında kalan alanları, tarım arazisi kapsamına almamıştır. Bu Yönetmelikte o güne kadar hiç kullanılmamış olan “mutlak tarım arazisi” adı altında yeni bir tarım arazisi sınıfı kabul edilmiştir. 2003 yılında kabul edilen Yönetmelik tarım arazisini “toprak, topografya ve diğer ekolojik özellikleri; bitkisel, hayvansal ve su ürünleri üretimi için uygun olan ve bu amaçla kullanılan veya ekonomik olarak imar, ıslah ve ihya edilerek bitkisel, hayvansal ve su ürünleri üretimi için uygun hale dönüştürülebilen araziler” şeklinde tanımlamıştır. 2003 tarihli yönetmeliğin farklılığı, 1989 yılından bu tarihe kadar yürürlükte kalarak uygulama alanı bulan arazi kullanım yetenek sınıflama sistemini kaldırmış olmasıdır.

5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanım Kanununda ise, o güne kadar değişik hukuki düzenlemelerde yapılan tanımlar daha da sadeleştirilmiş ve farklı bir tarım arazisi tanımı yapılmıştır. 5403 sayılı Kanun; toprak, topografya ve iklimsel özellikleri tarımsal üretim için uygun olup, tarımsal üretim yapılan veya yapılmaya uygun olan veya imar, ihya, ıslah edilerek tarımsal üretim yapılmaya uygun hale dönüştürülebilen arazileri tarım arazisi olarak kabul etmiştir. Anılan Kanunda tarım arazileri; mutlak tarım arazileri, özel ürün arazileri, dikili tarım arazileri, marjinal tarım arazileri gibi farklı sınıflandırmalarla ayrı ayrı tanımlanmıştır.

Tarım arazisi kavramıyla ilgili değişik hukuki düzenlemelerde yer alan bu tanımlar; tarım arazilerini kapsam ve sınırları ile tespit eden genel kabul görmüş bir tanımın bulunmadığını göstermektedir. Oysa tarım arazilerinin kapsamının kesin sınırları ile tespit edilememiş olması bu alanların korunması ve amaç dışı kullanımının önlenmesini sağlayacak etkili ve uygulanabilir hukuki düzenlemelerin yapılmasını zorlaştırmakta hatta imkânsız kılmaktadır.

3.2. Amaç Dışı Arazi Kullanımı

3.2.1. Amaç dışı arazi kullanım kavramı

Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı, arazi kullanımı kavramıyla doğrudan ilgili olduğundan öncelikle “arazi kullanımı” kavramının açıklanması gerekir. Doktrinde bir görüş tarafından arazi kullanımı, “araziden yararlanma biçimi” şeklinde ifade edilirken (Dizdar, 2003), diğer bir görüş tarafından, arazi örtüsü ile ilişkilendirilerek ifade edilmektedir (FAO, 1993). Bu son görüşe göre arazi kullanımı, insanların toprak örtüsü üzerindeki faaliyetleri ile yapmış oldukları her türlü değişikliktir. Ancak, her iki kavram teknik ve işlevsel bakımdan incelendiğinde, “toprak örtüsü” kavramı ile “arazi kullanımı” kavramının birbirlerinden farklı oldukları görülmektedir. Avrupa Birliği Çevre Ajansı arazi kullanımı kavramını, arazinin fonksiyonel özelliklerini dikkate alarak açıklamaktadır. Buna göre arazi kullanımı, arazilerin sosyo-ekonomik amaçlara uygun olarak yerleşim, endüstri, ticaret, tarım, ormancılık veya özel koruma alanları olarak kullanılmasını ifade eden bir kavramdır (EEA, 2010). Türk hukukunda konuyla ilgili mevzuatta bu kavramı tanımlayan herhangi bir düzenleme bulunmadığından, arazi kullanım kavramını, arazinin üstelenmiş olduğu işlevlerini gerçekleştirerek üzere, insan tarafından toprak üzerinde yürütülen her türlü faaliyet şeklinde anlamak gerekir.

Amaç dışı arazi kullanımı kavramı ise, en genel anlamıyla, arazinin kimyasal, fiziksel ve biyolojik özellikleri dikkate alınarak kullanılması gereken en uygun faaliyet alanı dışında başka amaçlara ayrılıp bu amaçlar doğrultusunda kullanılmasını ifade etmektedir. 5403 sayılı Kanunda arazinin doğal veya yapay yollarla kaybının ve bozulmasının engellenerek korunması, geliştirilmesi ve sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olarak kullanılmasından bahsedilmiş, amaç dışı arazi kullanımının tanım ve kapsamına ilişkin bir hükme yer verilmemiştir. Aynı şekilde bu Kanundan önce kabul edilen diğer hukuki düzenlemelerde amaç dışı arazi kullanım kavramı kesin sınırları ile belirlenmemiştir. Bu nedenle tarım arazilerinin hangi şekillerdeki kullanımlarının amaç dışı kullanım olarak kabul edilmesi gerektiği konusunda kavramsal bir görüş birliği bulunmamaktadır.

Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı, tarımsal faaliyetler için ayrılan veya tarımsal amaçlar için kullanılan arazilerin, tarımsal amaçlar dışındaki her türlü diğer faaliyetler için kullanılması şeklinde anlaşılmalıdır. Bu nedenle, tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı arazi sınıflandırma sistemi ve tarım arazilerinin sınıflandırılmasında kabul edilen yöntem ile de yakından ilgilidir (Hulme, vd., 2002). Çünkü arazi sınıflandırma sisteminde tarımsal üretime uygun olmadığı için tarım arazisi sayılmayan alanların amaç dışı kullanımı söz konusu olmayacaktır.

Diğer taraftan tarım arazilerinin sınıflandırılmasında, belirli bir sınıfın özelliklerine sahip tarım alanlarında başka bir sınıfa özgü faaliyetlerin yürütülmesi halinde, amaç dışı arazi kullanımı söz konusu olacak mıdır? Örneğin; sulanabilen veya sulu tarım yapılan tarım arazilerinde kuru tarım yapılmaya başlanması veya tarımsal faaliyetlerin yapılmaması; ya da özel ürün arazisi niteliğine sahip bir alanın marjinal tarım arazilerinin özelliklerine uygun kullanılması durumunda bu alanların da amaç dışı kullanımı söz konusu olacak mıdır? Bu nedenle, tarımsal amaçlar için ayrılan bir arazi olmadığı sürece tarım arazilerinin amaç dışı kullanımından; arazi kullanım planlaması olmadığı sürece de amaç dışı kullanımından söz edilemez.

5403 sayılı Kanunda da tarım arazileri; dört sınıfa ayrılmış ve her bir arazi sınıfının kendine özgü nitelikleri belirtilmiştir. Ancak bu sınıflama sisteminde, bir sınıfın özelliklerine ait arazinin diğer bir sınıfa dönüştürülmesi durumunda amaç dışı kullanımın söz konusu olup olmayacağı konusunda bir hükme yer verilmemiştir. Bu nedenle, amaç dışı arazi kullanım kavramı, tarım arazilerinin yalnız tarımsal faaliyetler dışına ayrılması durumunda değil, aynı zamanda tarım arazileri sınıflama sistemi içinde bir sınıfın özelliklerine sahip alanların diğer bir sınıfın özelliklerine dönüştürülmesi veya o sınıfın özelliklerine uygun kullanılması durumunda da göz önünde bulundurulması gerekir.

3.2.2. Amaç dışı arazi kullanım nedenleri

Tarım arazilerinin amaç dışı kullanım nedenleri genel olarak her ülkenin kendi sosyal ve ekonomik yapısı ile arazi yönetim konusunda kabul ettiği sisteme göre farklılıklar göstermektedir. Yine ülkenin sahip olduğu tarımsal arazi varlığı ve ekonomik yönden gelişmişlik düzeyi de amaç dışı kullanımına yol açan nedenlerin farklı biçimlerde ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde arazi kullanım planları çerçevesinde daha çok sosyal ve ekonomik ihtiyaçlar amaç dışı arazi kullanımına yol açarken, gelişmemiş ülkelerde hukuki düzenlemelerin yetersizliği, idari yapıdan kaynaklanan kontrol eksikliği ve plansız arazi kullanımı gibi nedenler daha etkili olmaktadır. Tarım arazilerinin amaç dışı kullanım nedenleri ile amaç dışı kullanım şekillerinin de birbirinden ayrılması gerekir. Gerçekten de, konuyla ilgili çalışmalarda, tarım arazilerinin amaç dışı kullanım nedenleri ile amaç dışı kullanım biçimleri birbirine karıştırılmakta, bu nedenlerin gerçekleşmesi sonucu ortaya çıkan farklı kullanımlar amaç dışı kullanıma yol açan nedenler olarak gösterilmektedir. Oysa tarım arazilerinin amaç dışı kullanımına yol açan nedenler ile amaç dışı kullanım şekilleri birbirinden farklı iki olgudur. Örneğin tarım arazilerinin amaç dışı kullanım şekillerinden en yaygını olan yerleşim yeri olarak kullanılma olgusu; plansız yerleşim, göç, o ülkede uygulanmakta olan imar politikaları, hukuki düzenlemelerin yetersizliği gibi birçok nedene dayanabilmektedir. Amaç dışı arazi kullanımına yol açan nedenler konusunda, tüm dünyada genel kabul görmüş standart kriterlerin varlığından bahsetmek mümkün değildir. Örneğin, bir ülkede tarım arazilerinin tarım dışı faaliyetlere ayrılması amaç dışı

arazi kullanımı kapsamında değerlendirilirken, bir başka ülkede tarım arazileri sınıflama sistemi içinde bir sınıfta yer alan arazinin bu sınıfın özelliklerine aykırı olarak kullanılması da amaç dışı kullanım olarak kabul edilebilmektedir (Anonymous, 1984). Bu bakımdan, amaç dışı kullanımına yol açan nedenler, her toplumun kendine özgü şartları, uygulanan arazi ve çevre politikaları gibi unsurlarla birlikte değerlendirilmelidir.

Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımına yol açan nedenler, hemen hemen her toplumda karşılaşılabilecek “genel nedenler” şeklinde ortaya çıkabileceği gibi; bir toplumun yapısal özelliklerinden, ülkenin coğrafi şartlarından veya tarımsal yapının özelliklerinden kaynaklanan “özel nedenler” şeklinde de ortaya çıkabilir. Özel nedenler sadece sınırlı bir bölgede ortaya çıkan ve her toplumda karşılaşılabilecek nedenler değildir.

Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımına yol açan genel nedenlerin başında, plansız arazi kullanımı gelmektedir (Juergensmeyer and Roberts, 1998). Gerçekten de, tarımsal arazi kullanım planlarını tamamlamış veya bu alanda önemli aşamalar kaydetmiş ülkelerde, tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı yok denecek kadar azdır. Ayrıca bu ülkelerde, doğal kaynakların korunması düşüncesinden çok çevre ve kırsal peyzaj amaçları ön plana çıkmaktadır. Türkiye gibi, gerek genel anlamda arazi planlaması gerekse özel olarak tarımsal arazi kullanım planlaması yapılmamış olan ülkelerde ise tarım arazilerinin tarımsal faaliyetler dışındaki amaçlar için yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir (Aksoy, 1997). Arazi kullanım planları oluşturulmadan, tarım arazilerinin amaç dışı kullanımının önlenmesi gerçekleştirilemeyeceğinden bunların sürdürülebilirliği de sağlanamayacaktır.

Tarım arazilerinin korunması; bu alana yönelik etkili ve uygulanabilir hukuki düzenlemelerin oluşturulması ile sıkı bir ilişki içindedir (Jacobs, 1999). Bu nedenle, konuya ilişkin hukuki düzenlemelerin yetersizliği de amaç dışı arazi kullanımına yol açan diğer bir neden olarak ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de, tarım arazilerinin korunması ve amaç dışı kullanımının önlenmesi konusunda aşamalar kaydetmiş ülkelerde, etkili ve uygulanabilir mevzuatın oluşturularak tarım arazilerinin korunmasına ilişkin hukuki esasların ayrıntılı olarak düzenlendiği görülmektedir. Tarım arazilerinin korunmasına ilişkin politikalar da, söz konusu hukuki düzenlemelerle desteklenmektedir. Tarım arazilerinin korunmasında hukuki düzenlemeler en önemli güvence olmakla birlikte, bunların tek başına yeterli olduğu da söylenemez (Alterman, 1997). Hukuki düzenlemelerin oluşturulmasına karşılık bunların ulusal politikalarla desteklenmemesi amaç dışı arazi kullanımında arttırıcı bir etki yaratabilmektedir (Haktanır vd., 2005). Bu nedenle, tarım arazilerinin korunmasını amaçlayan hukuki düzenlemeler ulusal politikalarla desteklenmelidir.

Amaç dışı arazi kullanımına yol açan diğer önemli bir neden idari yapıdan kaynaklanan sorunlardır. Tarım arazilerinin korunmasına yönelik hukuki düzenlemelerin yetersiz kalması veya bunların ulusal politikalarla desteklenmemesi idari yapıdan kaynaklanan kontrol ve denetim eksikliğini de beraberinde getirmektedir (Alterman, 1997). Bu durum ise, amaç dışı arazi kullanımında arttırıcı bir rol oynamaktadır. Aynı şekilde ulusal tarım politikalarının yetersizliği veya tarımsal yapının somut ihtiyaçlarına uygun politikalar oluşturulmaması da, amaç dışı arazi kullanımını teşvik edici bir nedendir.

Tarım kesiminin sahip olduğu yapısal özellikler de, tarım arazilerinin amaç dışı kullanımında etkili olabilmektedir. İşsizlik, tarım ürünleri fiyatının düşüklüğü nedeniyle yeterli gelir elde edilememesi, çevre bilincinin oluşmaması, tarım arazilerinin parçalılığı gibi nedenler, tarım arazilerinin amaç dışı kullanımında özendirici etkiler yaratabilmektedir. Bu durumlarda, arazi malikleri arazilerini amaç dışı kullanımlara ayırdıklarında tarımsal faaliyetlerden elde ettiği gelirden daha fazla bir gelir elde edebilmektedir. Tarımın kendine özgü nitelikleri bu açıdan değerlendirildiğinde, özellikle tarımsal arazi varlığının niteliklerinin de tarım arazilerinin amaç dışı kullanımında etkili olduğunu göstermektedir (Anonim, 2001).

Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımında etkili olan diğer bir neden ekonomik faktörlerdir. Gerçekten de, tarımda faaliyet gösteren kesimin tarımsal faaliyetlerden yeterli gelir elde edememesi ekonomik düzeylerinin düşük kalmasına yol açmaktadır. Bu durum arazilerin tarımsal faaliyetlere oranla daha fazla gelir getirmesi nedeniyle tarım dışı alanlara ayrılması sonucunu doğurmaktadır

(Brooks and Melyukhina, 2003). Ekonomik nedenlerle amaç dışı arazi kullanımı kırsal kesimde tarım arazilerinin tamamen terk edilmesi veya tarımsal faaliyetler dışında kullanılmak üzere elden çıkarılmasına yol açarken; kent merkezlerine yakın olan tarım arazilerinin ise tarımsal faaliyetlerden daha fazla gelir getirmesi nedeniyle arsa olarak kullanılmak üzere elden çıkarılmasına yol açmaktadır.

3.2.3. Amaç dışı arazi kullanımının sonuçları

Tarım arazilerinin tarımsal faaliyetler dışında kullanılması, öncelikli olarak tarımsal yapı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu olumsuz etkiler kısa vadede tarım arazilerinin azalması biçiminde ortaya çıkabileceği gibi; uzun vadede tarımsal verimsizliğin yol açtığı üretimde azalma ve buna bağlı olarak sosyo-ekonomik olumsuzluklar biçiminde kendini göstermektedir. Ayrıca, tarım arazilerinin amaç dışı kullanımının tarımsal yapı üzerinde yaratacağı etkiler tarım arazilerinin amaç dışı kullanım biçimine göre de değişebilmektedir (Aksoy, 1997). Yine, tarım arazilerinin geri dönüşüm imkânı olmayacak şekilde amaç dışı kullanımlara ayrılması halinde ortaya çıkacak sonuçlarla, tarım arazilerinin farklı iyileştirme çalışmaları yapılarak ıslah edilebilecek şekilde diğer kullanımlara ayrılması halinde ortaya çıkan sonuçlar farklılıklar göstermektedir.

Tarım arazilerinin hiçbir zaman geri dönüşümü olmayacak şekilde tarım dışı kullanımlara ayrılması, ülke geleceğinin de tehdit altında bırakılması sonucunu doğuracaktır. Amaç dışı arazi kullanımı, bütün insanların her zaman aktif ve sağlıklı bir yaşam için gerekli olan gıda ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla yeterli, sağlıklı, güvenilir ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik bakımdan erişmeleri ve sürdürmeleri durumu olarak ifade edilen gıda güvencesi bakımından da büyük önem taşımaktadır (Kılıç, 2008). Amaç dışı arazi kullanım yoluyla yok edilen tarım arazileri, gıda güvencesinin sürdürülebilirliğini de tehlikeye atmaktadır. Gerçekten de, amaç dışı arazi kullanımı tarım arazilerinin yok olmasına ve dolayısıyla tarımsal üretimin azalarak gıda ürünleri talebinin yeterince karşılanamamasına yol açabilmektedir.

Amaç dışı arazi kullanımının sonuçlarından en önemlisi ise, çevre üzerinde yarattığı olumsuz etkiler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Çevresel etkiler, kısa dönemde ortaya çıkan ve somut olarak ölçülebilen zararlara neden olan etkilerin aksine, daha uzun dönemde ve somut olarak zararları ölçülemeyen etkilerdir. Doğal kaynakların önemli bir bölümünü oluşturan tarım arazilerinin tarımsal faaliyetler dışında, sanayileşme, kentleşme veya diğer amaçlarla kullanılması genellikle uzun dönemde etkilerini gösteren ve farklı şekillerde ortaya çıkabilen çevre sorunlarına neden olmaktadır. Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımının çevre üzerinde yarattığı olumsuz etkiler, amaç dışı arazi kullanımının yaşandığı alanların özellikleri, amaç dışı kullanım şekilleri ve ayrıca her bir ülkenin özellikleri gibi değişik faktörlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu etkiler, doğrudan veya dolaylı etkiler biçiminde de görülebilmektedir. Örneğin, tarım arazilerinin kentleşme veya sanayi yatırımları için özgülmesinde, bu alanlardaki ekolojik denge doğrudan etkilenmekte; toprakta yaşamını sürdüren bitkiler, hayvanlar ve diğer mikro organizmalar yok olmaktadır. Bu durum çevre dengesinin doğrudan bozulmasına yol açmaktadır (Aksoy, 1997).

Tarım arazilerinin hammadde sağlanması için toprak sanayi işletmeleri tarafından kullanılması halinde, toprağı alınan araziler üzerinde yaşayan canlılar ve mikro organizmalar da tamamen yok edilmektedir. Ayrıca bu durum, toprak-su dengesi ile taban suyu seviyesini de olumsuz yönde etkileyerek, çevresindeki tarım arazilerinde de önemli ölçüde verim kayıplarına neden olabilmektedir. Örneğin Şekil 3.4'de, Turgutlu ilçesinde tarım arazilerinin yerleşim amaçlı olarak kullanılması biçiminde ortaya çıkan amaç dışı arazi kullanımının tipik bir örneği görülmektedir. Yerleşim alanları, tarım arazilerine doğru yayıldıkça, hem yerleşime açılan tarım arazilerinde artık tarımsal faaliyetler yürütülemede hem de, yerleşim yerlerini hemen yanı başındaki arazilerde yürütülen tarımsal faaliyetler zarar görmektedir.

4. Araştırma Bulguları

4.1. Toprak Sanayii İşletmelerine İlişkin Bulgular

Araştırma alanında kiremit ve tuğla üretimi yapan 32 adet fabrika bulunmaktadır. 1990'lı

yıllarda, Çorum il merkezinde 50 civarında kiremit-tuğla fabrikası üretim yapmakta iken yaklaşık 20 yıllık bir dönemde 20 civarında fabrika kapanmıştır. Fabrikaların kapanmasında finansal nedenler önemli bir yer tutmakla birlikte, bu fabrikaların özellikle son yıllarda hammadde ihtiyaçlarını gerektiği gibi ve gerektiği şekilde sağlayamamaları da önemli bir rol oynamıştır.

Çorum ilinde üretimde bulunan toprak sanayi işletmelerinin 10 adedi sadece kiremit, 2 adedi sadece tuğla 17 adedi ise hem tuğla hem de kiremit üretimi yapmaktadır (Anonim 2008). Araştırma alanında fabrikaların kayıt dışı üretimde bulunması ve vergi kaçırmak amacıyla üretim miktarını gizlemeleri nedeniyle üretim miktarı konusunda resmi kayıtlara ulaşılamamış; üretim miktarı konusunda sorulan sorular da yanıtlanmamıştır. Buna karşılık Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Taş ve Toprağa Dayalı Ürünler Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporunda, Çorum ilinde faaliyet gösteren fabrikaların yıllık üretim kapasitesinin 202.250.000 adet tuğla ve 200.000.000 adet kiremit olarak tespit edilmiştir. Fabrikaların söz konusu üretim miktarını gerçekleştirebilmeleri için bir adet tuğla için 3 kg, 1 adet kiremit için de 2,5 kg hammaddeye ihtiyaç duydukları dikkate alındığında, 1 yıllık üretim döneminde fabrikaların ihtiyaç duyduğu toplam hammadde miktarı 1.100.750.000 kg olarak tespit edilmiştir.

Araştırma alanında fabrika yetkilileri, hammadde ihtiyacının karşılanması için tarım arazisi toprağının kullanılmasını, ilin istihdamına önemli oranlarda katkı sağladıkları düşüncesiyle haklı bir uygulama olarak kabul etmektedirler. Gerçekten de fabrikalarda istihdam edilecek işçilerde herhangi bir nitelik aranmadığından niteliksiz işgücüne yönelik istihdam imkânları yaratılarak ilin sosyo-ekonomik yapısına önemli bir katkı sağlanmaktadır. Diğer taraftan, fabrikaların herkesi istihdama açık olmaları işsiz bir şekilde değişik suç olaylarına karışma ihtimali bulunan vasıfsız kişilere istihdam yaratmakla sosyal bir görevi de yerine getirdikleri belirtilmektedir. Araştırma alanında her bir fabrikada istihdam edilen ortalama işçi sayısı 64,93 olup, 29 fabrikada bir üretim dönemi içerisinde toplam 1883 işçi istihdam edilmektedir (Çizelge 1).

Çizelge 1. Fabrikalarda istihdam edilen işçi sayısı

İstihdam edilen işçi sayısı (kişi)	Fabrika sayısı	Oranı
21-40	6	20,70
41-60	11	37,90
61-80	7	24,10
81-100	2	6,90
101 ve daha fazla	3	10,30
Toplam	29	100,00

Fabrikalarda istihdam edilen işçilerin bakmakla yükümlü olduğu aile bireylerinin toplam sayısının da yaklaşık 10.000 kişi olduğu belirtilmiştir. Böylelikle, fabrika yetkililerine göre Çorum ilinde halen üretimde bulunan fabrikalar tarafından bir yıllık üretim döneminde yaklaşık 10.000 kişinin geçimi sağlanmaktadır. Diğer taraftan, kiremit ve tuğla üretimi yapan 32 adet fabrikada kullanılan alet ve makinelerin hemen hemen tamamına yakınının, Çorum ilinde faaliyet gösteren değişik makine sanayii işletmelerinden sağlandığı ve yine yedek parça, bakım onarım vb. ihtiyaçların da yine Çorum ilinden karşılandığı tespit edilmiştir. Bu yönüyle de il ekonomisine büyük katkılar sağladıklarını belirten fabrika yöneticileri yaratmış oldukları hâsıla ile il ekonomisini sürekli canlı ve ayakta tutan bir sektör olduklarını vurgulamaktadırlar. Ekonomik yönden ilin kalkınmasına önemli katkılar sağlayan kiremit-tuğla fabrikalarının, amaç dışı arazi kullanımının çevre üzerinde yarattığı olumsuz etkileri de dikkate alınarak fabrika sahiplerinin çevre konusundaki bilgi düzeylerini saptamak amacıyla çevre ve çevre korumayla ilgili kavramlar konusundaki bilgi düzeyleri araştırılmıştır. Araştırma kapsamında anket uygulanan fabrika sahiplerine çevre ve çevre korumayla ilgili sorulan 13 kavram konusundaki bilgi düzeyleri, “duymadım, sadece duydum ve ayrıntılı bilgim var” şeklinde

gruplandırılmıştır. Fabrika sahiplerine yöneltilen bu sorulara verilen cevaplarla elde edilen sonuçlar Çizelge 2’de yer almaktadır.

Çizelge 2. Fabrika sahiplerinin çevreyle ilgili kavramlar konusundaki bilgi düzeyleri

Kavramlar	Duymadım	Sadece duydum	Ayrıntılı bilgi
	Oran	Oran	Oran
Ekosistem	1,86	5,57	0,27
Ekolojik denge	0,80	4,24	2,65
Çevre koruma	-	1,33	6,37
Çevre kirliliği	-	0,53	7,16
Küresel ısınma	0,53	6,10	1,06
Erozyon	-	3,18	4,51
Çölleşme	-	2,12	5,57
Kuraklık	-	0,53	7,16
Arazi bozulması	0,53	5,57	1,59
Taban suyu	5,84	1,59	0,27
Sürdürülebilir kalkınma	0,53	4,77	2,39
Organik tarım	-	1,06	6,63
TEMA	-	4,77	2,92
TOPLAM	10,08	41,38	48,54

Yapılan bu gruplandırmalar sonucunda elde edilen veriler içinde, çevre ile ilgili kavramlarda ayrıntılı bilgiye sahip olma oranı %48,54, bu kavramların sadece duyulma oranı %41,38, bu kavramların hiç duyulmama oranı ise %10,08 olarak tespit edilmiştir. Bu durum araştırma alanında fabrika sahiplerinin aslında tarım arazilerinin hammadde ihtiyacı için kullanılmasının çevre üzerinde yaratmış olduğu olumsuz etkilerin bilincinde olduklarını göstermektedir.

4.2. Arazi Maliklerine İlişkin Bulgular

Tarım arazilerinin kiremit tuğla fabrikalarına hammadde için verilmesi yoluyla ortaya çıkan amaç dışı arazi kullanımında, arazilerini fabrikalara veren arazi malikleri en önemli rolü üstlenmektedir. Arazi maliklerine uygulanan anket çalışmasında amaç dışı arazi kullanım durumunun tespiti ile amaç dışı arazi kullanımının sonuçları ve arazi maliklerinin çevre bilinci konusundaki bilgi düzeylerinin belirlenmesine yönelik sorular sorulmuştur. Sorular tarım arazilerinin fabrikalara verilmesi şeklinde ortaya çıkan amaç dışı kullanıma ilişkin olup diğer amaç dışı arazi kullanımına ilişkin görüş ve tutumları dikkate alınmamıştır.

Araştırma alanında arazi maliklerinin %72,00’si arazilerini fabrikaya kiralama yoluyla vermektedir. Kira sözleşmeleri, hukuki niteliği itibarıyla kira konusu taşınmazın sadece kullanılması ve ondan yararlanılmasını amaçlayarak kira konusu taşınmazın tüketilmesini kapsaması da tarım arazilerinin kiralama yoluyla fabrikalara verilmesi arazi maliklerinin daha çok menfaatine görünmektedir. Kira sözleşmeleri genellikle 2 veya 3 yıllığına yapılmakta ve fabrika tarafından toprak alınana kadar ve toprak alındıktan sonra da arazi maliki tarafından kullanılmaktadır. Çünkü fabrikaların amacı kiraladıkları tarım arazisinin sadece toprağını almak olduğundan, toprak alınana kadar ve toprak alındıktan sonra, fabrikalar tarafından kullanılmamaktadır. Arazi maliki ile fabrikalar arasında yapılan kira sözleşmesinde, kira sözleşmesinin süresi, kira bedeli ve fabrikanın tarım arazisini kullanma biçimi düzenlenmektedir. Arazi malikleri, bu sözleşmede fabrika tarafından toprağın ne kadar derinlikte alınacağına ilişkin koşulun da yer aldığını ancak çoğu fabrikanın bu koşula uymayarak sözleşmede kararlaştırılan derinlikten daha fazla derinlikte toprak alınmış olduğunu belirtmektedirler. Arazi maliklerinin tarım arazisini fabrikalara verme konusunda seçtikleri ikinci yol

satım sözleşmesidir. Satım sözleşmesi ile arazinin mülkiyeti doğrudan fabrikalara geçmektedir. Arazi satım sözleşmesi ile fabrikalara verildikten sonra, fabrika tarafından sadece toprağı alınmak için kullanılmakta ve toprak alındıktan sonra da herhangi bir ıslah ve düzenleme çalışması yapılmaksızın atıl bir biçimde terk edilmektedir. Tarım arazilerinin fabrikalara verilme biçiminin üçüncüsünü, tarım arazilerinin sadece toprağının verilmesi biçimindeki seçenek oluşturmaktadır. Bu yol ile fabrikalarla arazi maliki arasında kira veya satım sözleşmesi yapılmamakta, sadece tarım arazisinin toprağının alınması konusunda anlaşma sağlanmaktadır.

Arazi maliklerinin tarım arazilerinin fabrikalara verilmesinin genel anlamda ortaya çıkardığı olumsuz etkiler konusundaki bilgi düzeylerinin saptanması önem taşımaktadır. Bu amaçla sorulan sorularda arazi maliklerinin %62,70'i, tarım arazilerinin fabrikalara verilmesinin genel anlamda bir zararının olmadığını düşünmektedirler. Genel anlamda zararın olmadığını düşünen arazi maliklerinin eğitim düzeyleri ile tarım arazilerini fabrikaya verme biçimleri incelendiğinde önemli sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir zararın doğmadığını düşünen maliklerin % 68,00'ü ilkökul mezunu ve daha düşük eğitim düzeyine sahiptir. Ayrıca bu maliklerin %17,00'ü, tarım arazilerini fabrikalara satmış olduklarından arazilerle hiçbir ilgileri kalmamıştır. Fabrikalara arazi verilmesinin herhangi bir zarar yol açtığını düşünen % 37,30 orana sahip arazi maliklerinin %32,00'ü da ortaokul ve daha yüksek eğitim düzeyine sahip kişilerden oluşmaktadır.

Tarım arazilerinin fabrikalara verilmesinin ortaya çıkardığı genel zararlar yanında, özellikle fabrikalara verilen araziler üzerinde herhangi bir zararın meydana gelip gelmediğini tespiti amacıyla da sorular sorulmuştur. Tarım arazilerinin gerek hammadde ihtiyacının karşılanması için fabrikalara verilmesi gerekse diğer şekillerde ortaya çıkan amaç dışı kullanımlarının herhangi bir zarara yol açmadığının ileri sürülmesi mümkün değildir. Ancak arazi maliklerinin %65,30 gibi bir çoğunluğu tarım arazilerinin fabrikalara verilmesinin bu araziler üzerinde herhangi bir zarara yol açmadığı görüşündedirler. Böyle bir düşünceye sahip olmaları ise, arazi maliklerinin ortaya çıkabilecek zararların bilincinde olmamaları ile açıklanabilir. Gerçekten de, tarım arazilerinin fabrikalara verilmesi sonucunda karşı karşıya kalınan zararlar konusunda görüş bildiren arazi maliklerinden zararlar karşılaşmadıklarını belirtenlerin %75,51'inin en fazla ortaokul mezunu olduğu tespit edilmiştir. Arazide hiçbir zararlar karşılaşmadıklarını belirten arazi maliklerinin %24,49'u lise ve üniversite mezunlarından oluşmaktadır. Hiçbir zararlar karşılaşmadıklarını ifade eden ve %24,49 orana sahip lise ve üniversite mezunlarının %75,00'i arazisini fabrikalara sattıkları ve bu araziler üzerinde tarımsal faaliyetlere devam etmedikleri için herhangi bir zararın meydana gelip gelmediğini fark edebilecek durumda değildirler.

Tarım arazilerinin hammadde ihtiyacı için kiremit tuğla fabrikalarına verilmesi, gerek toprağı alınan arazi üzerinde, gerekse diğer araziler ve genel anlamda bütün çevre üzerinde olumsuzluklar yaratmaktadır. Araştırma alanında yapılan gözlemler sırasında, bu bölgede önemli bir arazi bozulmasının yaşandığı ve gerek ekolojik denge gerekse çevre koruma açısından önemli sorunların ortaya çıktığı gözlemlenmiştir.

Fotoğraf 1. Toprağı fabrikalar tarafından alınan bir arazi

Bu sorunlardan ilki, tarım arazisi toprağının alındığı alanlarda ortaya çıkan arazi bozulmasıdır. Arazi bozulması başta arazi kaynaklarının kaybı olmak üzere, canlı organizmalarının yok olmasına bağlı olarak ekolojik dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Taban suyu sorunlarının ortaya çıkması ile birlikte tarımsal ürün kayıpları da arazi bozulmasının sonuçları arasında yer almaktadır. Araştırma alanında yapılan gözlemlerde de, toprağı alınan tarım arazileri üzerinde oluşan çukurluklarda, kış aylarında dolan suların yaz aylarında bataklığa dönüşmesi sonucunda, insan sağlığını tehdit eden kirliliğe yol açtığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle, tarım arazilerinin fabrikalara verilmesinin ortaya çıkardığı bu gibi olumsuzlukların malikler tarafından fark edilip edilmediğinin saptanması amacıyla, tekrar arazi vermeyi düşünüp düşünmedikleri, arazi verilmesinin doğanın dengesini bozup bozmayacağı, sanayileşme ve çevre arasındaki ilişkiler gibi konulardaki düşünceleri de araştırılmıştır.

Arazi maliklerinin %92,00'ı gelecekte fabrikalara arazi vermeyi düşünmediklerini belirtmekte; ancak bunun nedeni olarak farklı gerekçeler ileri sürmektedirler. Bunlardan ilki, tarım arazilerinin fabrikalar tarafından hammadde ihtiyacı için kullanılmasının artık yasaklanmış olmasıdır. Anket uygulaması sırasında arazi maliklerinin büyük bir bölümü, hukuki anlamda böyle bir yasağın ortadan kalkması durumunda arazilerini fabrikalara verme eğiliminde olduklarını belirtmişlerdir. Aynı şekilde, arazi maliklerinin diğer bir bölümü de, ellerinde kalan arazilerin fabrikaların ihtiyacı olan hammadde için uygun olmaması nedeniyle arazilerinin fabrikalara veremeyeceklerini belirtmişlerdir. Arazi maliklerinin %70,70'i, tarım arazilerinin fabrikalar tarafından kullanılmasının doğal dengeyi bozmadığını düşünmektedir.

Fotoğraf 2. Araştırma alanından bir görünüm

Doğal dengenin bozulmayacağını düşünen arazi maliklerinin %71,00'ü ilkokul mezunu ve daha alt eğitim düzeyinde olup, bunların %69,00'u da, 41 da. ve daha fazla arazi varlığına sahip olan kişilerdir. Anket uygulaması sırasında daha fazla arazi varlığına sahip arazi maliklerinin, tarım arazilerinin fabrikalara verilmesinin zarara yol açmayan bir olgu olarak değerlendirdikleri gözlemlenmiştir. Çünkü bu malikler, uygun koşullar oluştuğunda arazilerini fabrikalara vermek istemektedirler. Aynı durum, çiftçilik yanında ikinci bir mesleği yürüten arazi malikleri için de geçerlidir.

Fotoğraf 3. Toprağı alınmaya başlanmış olan bir arazi

Tarım arazilerinin fabrikalara verilmesi sanayileşmenin devamı ve istihdam imkânları ile değerlendirildiğinde de, arazi maliklerinin ortaya çıkan olumsuz sonuçları göz ardı ettikleri tespit edilmiştir. Gerçekten de, arazi maliklerinin %50,70'i, sanayileşmenin çevre korumadan daha önemli olduğunu düşünürken, %28,00'i ise çevre korumanın sanayileşmeden daha önemli olduğunu belirtmektedirler. Yine arazi maliklerinin %52,00'si fabrikaların tarım arazilerinin toprağını almasının çevre üzerinde herhangi bir zarar yaratmadığını belirtmektedirler.

Fotoğraf 4. Fabrikalar tarafından toprağı alındığı için kullanılamaz duruma gelen bir arazi

Fotoğraf 5. Fabrikalar tarafından toprağı alındığı için bataklık haline gelen bir arazi

Arazi maliklerinin, tarım arazilerinin fabrikalar tarafından kullanılmasının herhangi bir

olumsuz etkisi olmadığı yönündeki görüşleri yoğunluk kazanmasına karşılık, yapılan gözlemlerde bu görüşlerin yoğunluk kazanmasında çevre sorunlarının farkında olunmamasının etkili olabileceği tespit edilmiştir. Bu nedenle, maliklerin özellikle amaç dışı arazi kullanımının çevre üzerinde yarattığı olumsuz etkiler de dikkate alınarak çevre konusundaki bilgi düzeylerini tespit edebilmek amacıyla çevre korumayla ilgili kavramlar konusundaki bilgi düzeyleri araştırılmıştır. Bu amaçla çevre ve çevre korumayla ilgili fabrika sahiplerine sorulan kavramlar arazi maliklerine de sorulmuştur. Elde edilen sonuçlar içinde, çevre ile ilgili kavramlarda ayrıntılı bilgiye sahip olma oranı %20,61, bu kavramların sadece duyulma oranı %44,92, duyulmama oranı ise %34,46 olarak tespit edilmiştir (Çizelge 3).

Çizelge 3. Arazi maliklerinin çevreyle ilgili kavramlar konusundaki bilgi düzeyleri

Kavramlar	Duymadım	Sadece duyduğum	Ayrıntılı bilgi
	Oran	Oran	Oran
Ekosistem	5,74	1,74	0,22
Ekolojik denge	4,41	2,36	0,92
Çevre koruma	0,82	5,54	1,33
Çevre kirliliği	0,41	5,85	1,44
Küresel ısınma	5,03	2,26	0,41
Erozyon	0,62	4,92	2,15
Çölleşme	1,54	5,23	0,92
Kuraklık	-	-	7,69
Arazi bozulması	2,26	3,69	1,74
Taban suyu	4,31	2,46	0,92
Sürdürülebilir kalkınma	5,03	2,46	0,21
Organik tarım	0,41	5,23	2,05
TEMA	3,90	3,18	0,62
TOPLAM	34,46	44,92	20,62

5. Sonuçlar

Tarım arazilerinin amaç dışı kullanım şekillerinin özel bir çeşidini oluşturan tarım arazisi toprağının toprak sanayi işletmeleri tarafından hammadde ihtiyacı için kullanılması, kiremit-tuğla üretim bölgesi haline gelmiş olan Çorum ilinde daha yoğun bir görünüm sergilemektedir. Tarım arazilerinin fabrikalar tarafından hammadde ihtiyacı için kullanılmasında en önemli pay arazi maliklerine ait olup, arazi maliklerinin aile ekonomisine gelir sağlama düşünceleri belirleyici rol oynamaktadır. Tarım arazilerinin fabrikalara hammadde için verilmesinde, araziler karşılığında elde edilen gelirin, tarımsal faaliyetlerden hiçbir zaman elde edilemeyeceği düşüncesi önemli bir rol oynamaktadır. Başka bir ifade ile tarımsal faaliyetlerden uzun yıllar boyunca elde edemeyecekleri geliri arazilerini fabrikalara vererek çok kısa bir sürede elde etmeleri daha cazip gelmektedir. Bu durum, tarım arazilerinin tarımsal üretim için bir kaynak olarak değil, tarımsal üretim dışında daha fazla gelir getirici bir sermaye olarak görülmesi sonucunu doğurmaktadır.

Tarım arazilerinin fabrikalar tarafından kullanılması kısa vadede kırsal peyzajın ve fiziksel görünümün bozulmasına ve uzun vadede de çevresel zararlar başta olmak üzere tarımsal üretim üzerinde doğrudan olumsuz etkiler yaratmaktadır. Buna karşılık; arazi maliklerinin büyük çoğunluğu herhangi bir zararla karşılaşmadıklarını belirterek, amaç dışı arazi kullanımının çevresel dengeyi bozmayacağı ve sanayileşmenin çevre korumadan daha önemli olduğunu ifade etmektedirler. Arazi maliklerinin büyük bir çoğunluğunun çevreyle ilgili kavramlardan haberdar olmamaları veya bu konuda yanlış ve yetersiz bilgiye sahip olmaları bu sonucu desteklemektedir.

Fabrikalar da tarım arazilerinin hammadde ihtiyacı için kullanılmasında önemli bir rol

oynamaktadır. Fabrikaların tarım arazilerini rayiç bedelin üzerinde bedelle almaları, arazi malikleri için teşvik edici bir etki yaratmaktadır. Fabrika sahipleri tarım arazisi toprağının hammadde ihtiyacı için kullanılmasının çevre üzerinde zararlar yaratabileceğini kabul etmekle birlikte, fabrikaların Çorum ilinin sosyo-ekonomik yapısındaki olumlu etkileri karşısında çevresel zararların göz ardı edilebileceğini belirtmektedirler. **Başka bir ifade ile endüstriyel kalkınma için tarım arazileri ve çevrenin göz ardı edilebileceği kabul edilmektedir.** Ancak hangi gerekçeyle olursa olsun, fabrika sahiplerinin ileri sürdükleri gerekçelerle tarım arazilerinin amaç dışı kullanımını haklı göstermelerini kabul etmek mümkün değildir.

Tarım arazilerinin fabrikalar tarafından hammadde ihtiyacı için kullanılmasında etkili olan diğer bir unsur da devletin amaç dışı arazi kullanımının önlenmesi konusunda kabul ettiği hukuki düzenlemeler ve politikalarıdır. Gerçekten de, tarım arazilerinin korunması ve amaç dışı kullanımının önlenmesi konusunda devlet tarafından alınan hukuki önlemlerin niteliği ve bu konuda yürütülen politikaların kapsamı amaç dışı arazi kullanımının önlenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Türk hukukunda tarım arazilerinin amaç dışı kullanımlarının önlenmesi konusunda gerek 1982 Anayasası, gerek 1989 yılından 2005 yılına kadar kabul edilen çok sayıda yönetmelik ve gerekse 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanım Kanununda yer alan düzenlemeler tarım arazilerinin korunması ve amaç dışı kullanımlarının önlenmesi konusundaki beklentilere yanıt verememiştir. Nitekim, kiremit-tuğla fabrikalarının yaşamış olduğu hammadde sorunu nedeniyle 5403 sayılı Kanunun kabulünden sonra Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim Genel Müdürlüğü'nün 12.06.2006 tarih ve 2244-9113 sayılı kararı ile Çorum ili Merkez Sarımbey, Tarhan ve Kınık köylerinin sınırları içinde bulunan 3304 dekarlık tarım arazisinin fabrikaların hammadde ihtiyacı için tamamen tahsis edilmesi, devletin bu konuya bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır.

Referanslar

- Aksoy, M. A. (1997) *Türkiye'de Tarım Topraklarının Amaç Dışı Kullanılması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi (basılmamış), Ankara Üniv. Sos. Bil. Enst. Ankara.
- Alterman, R. (1997) "The challenge of farmland preservation: lessons from a six-nation comparison", *Journal of the American Planning Association*, 63, 220-243.
- Anonim, (2001) *Genel Tarım Sayımı*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara (www.tuik.gov.tr, 21.08.2010).
- Anonim, (2008) *Tuğla ve Kiremit Sanayi Bilgileri*, Tuğla ve Kiremit Sanayicileri Derneği Yayınları, Ankara.
- Anonymous, (1984) *Soil Conservation in America, What Do We Have to Lose?* American Farmland Trust Publications, Washington.
- Anonymous, (1984) *Soil Conservation in America, What Do We Have to Lose?* American Farmland Trust Publications, Washington.
- Brooks, J.; Melyukhina, O. (2003) *The Effects of Agricultural Policy Reform on Poverty in Brazil*, Workshop on Agricultural Policy Reform and Adjustment, Imperial College (23-25 October 2003), Wye.
- Dizdar, M. Y. (2003) *Türkiye'nin Toprak Kaynakları*, ZMO Teknik Yayınlar Dizisi No: 2, Ankara.
- EEA, (2010) *European Environment Agency (EEA) Environmental Terminology Discovery Service*, (<http://glossary.eea.europa.eu>, 12.08.2010).
- FAO, (1993) *Guidelines for Land-Use Planning*, FAO Development Series No: 1, Rome.
- Haktanır, K.; Cangir, C.; Arcaç, Ç.; Arcaç, S. (2005) "Toprak kaynakları ve kullanımı", *TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Türkiye Ziraat Mühendisliği Teknik Kongresi*, C. 1, 203-230.
- Jacobs, H. M. (1999) *The International Dimension of Farmland Protection: Lessons for Developing Countries from Developed Countries*, Paper presented to the 41st Annual Meeting of the Association of Collegiate Schools of Planning (21-24 October 1999), Chicago, Illinois.
- Juergensmeyer, J. C.; Roberts, T. E. (1998) *Land Use Planning and Control Law*, St. Paul.
- Kılıç, M. (2008) *AB'ne Uyum Sürecinde Türk Gıda Mevzuatında Temel Kavramlar*, 10. Gıda Kongresi: Avrupa Birliği Sürecinde Gıda Güvenliğinde Mevcut Durum ve Geliştirme İmkânları Paneli (21-23 Mayıs 2008 Atatürk Üniversitesi), Erzurum.
- Şahin, S. (2001) "Türkiye'de tuğla-kiremit sanayiinin genel görünümü ve Çorum ili örneği"; *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 21, 19-41.